

MATERIAŁY O STOSUNKACH WŁASNOŚCIOWYCH I SYTUACJI GOSPODARSTW ROLNYCH W REJONIE ZBOŻOWYM W JUGOSŁAWII

Opracowano na podstawie danych ankiety przeprowadzonej w 1956 roku przez
Sekretariat do Spraw Rolnych Jugosławii.

Pod względem rolniczym Jugosławia została podzielona przez Federalny Urząd Planowania na 5 rejonów: zbożowy, hodowli i uprawy owoców, pastwisk, adriatycki i subtropikalny. Grunty orne (których Jugosławia posiada zaledwie 28% w stosunku do ogólnej powierzchni) są skoncentrowane zasadniczo w rejonie zbożowym. Fakt ten wyznacza rolę tego rejonu —

jako podstawowego dla produkcji rolnej.

Zapoznanie się z sytuacją gospodarstw rolnych w rejonie zbożowym ma duże znaczenie dla zrozumienia ogólnej sytuacji rolnictwa Jugosławii. Ankieta przeprowadzona przez Sekretariat do Spraw Rolnych zadanie to bardzo ułatwia.

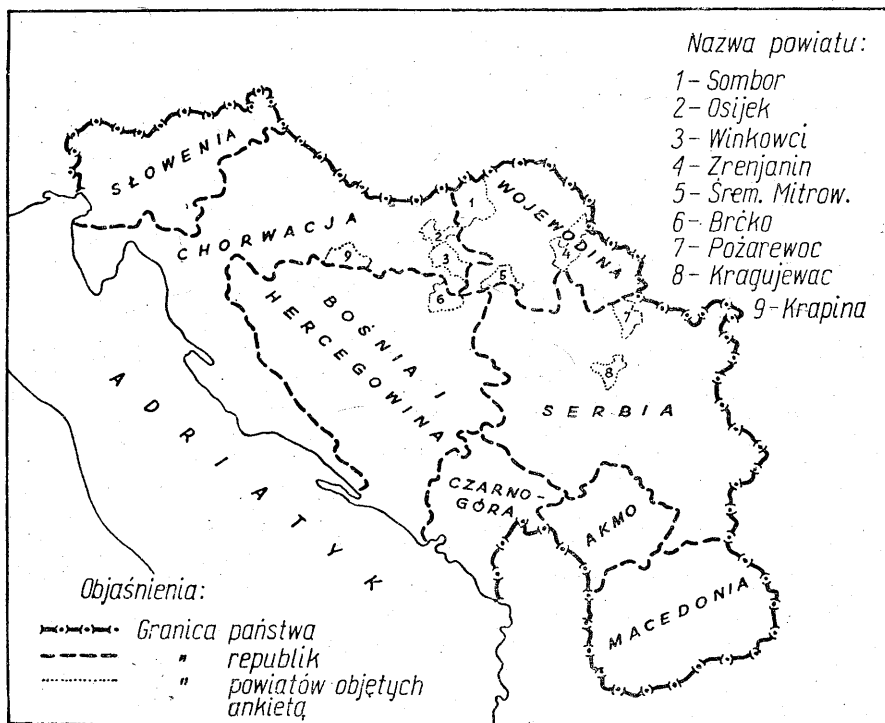
UWAGI WSTĘPNE

Przy wyborze powiatów do ankiety kierowano się tym, by swoją strukturą i sposobem gospodarowania rolników były one typowe. I tak w Wojewodzinie, którą można podzielić na trzy odrębne części gospodarcze, badano powiat Sombor — dla części zwanej Baczka, powiat Žrenjanin — dla części zwanej Banat i powiat Sremska Mitrovica — dla części zwanej Srem. Ponadto ankietą objęto w Chorwacji wschodnią Sławonię — powiaty Osijek i Winkowci oraz w Bośniackiej Posawinie — powiat Brčko. Wszystkie wymienione powiaty wchodzą w skład rejonu zbożowego. Ankieta objęła również powiaty Požarevac, Kragujevac i Krapina, leżące poza tym rejonem, ma to bowiem dopomóc w zorientowaniu się, w jakim stopniu badane zjawiska występują poza rejonem zbożowym.

W powiatach, gdzie nie było możliwe zbadanie wszystkich gospodarstw, ankietę przeprowadzono w kilku gminach, które uznano za najbardziej reprezentatywne dla tych powiatów.

W powiatach i gminach, w których była przeprowadzana ankieta, stworzono powiatowe i gminne komisje. Przewodniczącymi komisji byli z urzędu zastępcy przewodniczących rad narodowych, a sekretarzami — kierownicy powiatowych oddziałów Urzędu Statystycznego, którzy jednocześnie sprawowali nadzór fachowy. Osoby ankietujące wybierano z grona urzędników rad narodowych, nauczycieli i agronomów. Ogółem przy przeprowadzaniu ankiety pracowało 200 osób. Były one zaopatrzone w instrukcję metodologiczną, a przed rozpoczęciem spisu zostały specjalnie przeszkolone.

Ankieta była zebrana w połowie 1956 roku. Materiał surowy gromadzono

Mapka. Rozmieszczenie powiatów objętych ankietą

w powiatowych oddziałach Urzędu Statystycznego. Podlegał on tam pierwszej weryfikacji i w wypadku stwierdzenia nieścisłości wracał w teren, w celu uzupełnienia lub poprawy. Arkusz ankietowy był wypełniany dla każdego gospodarstwa osobno.

Komisje gminne uzupełniały ankietę informacjami o cenach ziemi, o obrocie ziemią, o cenach najmu sprzężaju itp.

Ankietą objęto wszystkie gospodarstwa posiadające ziemię, przy czym spisywano wszystkie gospodarstwa rolne oraz gospodarstwa nierolnicze, jeśli posiadają albo użytkują więcej niż 0,30 ha gruntów ornych.

Materiał ankiety opracowany był w oddziałach powiatowych Urzędu Statystycznego pod nadzorem statystyka.

ROZMIARY ANKIETY I OCENA ŚCISŁOŚCI DANYCH

Rozmiary ankiety ilustruje tabela 1. Wnioski o ścisłości materiału wpływają z porównania danych ankiety z danymi statystyki ogólnej. Porównanie to wykazuje, że pod względem ścisłości dane ankiety są zadowalające.

Różnice, jakie dają się zauważyć przy niektórych danych ankiety w stosunku do danych statystyki ogólnej, powstały przede wszystkim z powodu

różnych kryteriów przy zbieraniu danych. Na przykład przy spisie pogłowia uwzględniono nie tylko wszystkie gospodarstwa rolne posiadające inwentarz żywy, ale również rodziny bezrolne, w ankietach natomiast, która głównie miała się zająć stosunkami własnościowymi, ograniczono się do zbierania danych tylko w gospodarstwach rolnych i nierolnych posiadających pewne minimum ziemi ornej.

Tabela 1

Porównanie danych ankiety z danymi statystyki ogólnej

P o w i a t		Ilość gmin		Ogólna liczba gospodarstw, które posiadają ziemię				Powierzchnia gruntów ornych w 1000 ha				Ilość bydła w sztukach				Ilość trzody chlewnej w sztukach			
	Razem	z tego objęto ankieta		według ankiety		według statystyki		według ankiety		według statystyki		według ankiety		według statystyki		według ankiety		według statystyki	
		ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Rejon zbożowy	Sombor	24	24	35 448	29 080	82,0	156,2	136,5	87,4	27 070	24 326	88,4	133 771	138 581	104				
	Osiłek	15	15	39 769	30 455	79,3	158,6	135,8	86,1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Winkowci	15	15	44 125	38 407	87,0	141,7	135,5	95,8	20 358	20 581	101,3	97 627	86 395	39				
	Żrenianin	29	6	7 674	6 841	89,1	39,7	38,1	96,0	5 974	4 889	82,0	30 576	32 529	103				
	Sremska Mitrowica	19	11	18 829	15 159	80,1	65,5	64,9	99,0	13 508	8 939	66,0	70 856	60 074	85				
	Breko	15	5	17 706	15 410	87,0	54,6	53,7	98,3	.	19 953	.	.	24 744	.				
Pozarewac	24	5	13 627	12 708	93,5	36,9	34,1	92,5	21 086	18 084	85,6	40 822	49 988	122					
Kragujewac	18	4	10 090	9 586	95,7	33,6	30,1	89,6	17 754	15 654	88,0	22 199	29 812	134					
Krapina	12	12	44 711	36 368	81,6	44,4	38,6	87,2	63 968	55 652	87,0	48 923	41 703	86					
Razem	171	97	231 979	194 014	84,2	734,2	667,3	91,1	169 618	168 078	87,5	444 774	463 826	98					

Procentowy udział ilości gospodarstw i powierzchni

Kategoria własności w jutarach		R e j o n z b o ż o									
		Sombor		Osijek		Winkowci		Zrenjanin		Sremska Mitrowica	
		I	P	I	P	I	P	I	P	I	P
I	0 — 1	3,0	0,2	9,2	1,2	15,0	1,5	1,2	0,1	4,8	0,3
II	1 — 3	12,7	4,2	15,2	5,4	17,4	6,0	6,7	1,8	13,5	5,8
III	3 — 5	15,8	9,6	14,7	8,6	16,8	11,1	12,8	6,2	16,0	8,5
IV	5 — 8	21,1	22,3	27,5	36,1	22,2	24,0	21,4	16,0	26,1	22,9
V	8 — 10	28,8	41,4	21,1	32,3	17,0	28,0	24,9	28,0	27,5	27,5
VI	ponad 12	8,0	18,8	12,3	26,4	11,6	29,4	20,3	37,4	12,1	37,0
VII	Działki przyzagrodowe członków spółdzielni produkcyjnych	10,6	3,5	—	—	—	—	12,7	9,6	—	—
O g ó ł e m		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Oznaczenia symboli: I—oznacza ilość gospodarstw; P—oznacza powierzchnię ogólną.

Szczególną trudność sprawiało zebranie danych o stosunkach między gospodarzami przy uprawie ziemi. Na całym terenie objętym ankietą wyrażano się, że rolnicy — zwłaszcza ci, którzy biorą ziemię w dzierżawę albo uprawiają cudzą ziemię własnym sprzężajem — dają informację o tych

faktach bardzo niechętnie. Dlatego też ankietę wykazuje znaczną różnicę pomiędzy danymi o tym, ile ziemi dano w dzierżawę lub uprawia się przy pomocy cudzej siły pociągowej, a danymi o tym, ile ziemi wzięto w dzierżawę lub ile cudzej ziemi uprawia się własnym sprzężajem.

ANALIZA NIEKTÓRYCH DANYCH ANKIETY

1. Stosunki własnościowe

Z danych ankiety o stosunkach własnościowych wynika, że w podstawowej dla rolnictwa części kraju małe i rozdrobnione gospodarstwa (do 4,5 ha) posiadają od $\frac{1}{4}$ do prawie $\frac{1}{2}$ ogólnej ilości gruntów ornych (tabela 2). W takich gospodarstwach bardzo trudno jest organizować uprawę nastawioną na sprzedaż rynkową i to jest jednym z głównych czynników hamujących rozwój rolnictwa w Jugosławii. Z drugiej jednak strony gospodarstwa o powierzchni powyżej 8 ha — tzn. gospodarstwa, które produkują (choćby ciągle jeszcze w niewystarczającej ilości) zboże na rynek — stanowią 35% ogółu gospodarstw i posiadają 61,4% ogółu użytków rolnych. Gdyby więc przez intensyfikację tych gospodarstw podniesiono ich produkcję towarową, wów-

czas można by zlikwidować niedobór zboża w Jugosławii.

Ze względu na charakter własności — ankietę wykazała podział powierzchni przedstawiony w tabeli 3.

Poza rejonem zbożowym — sektor socjalistyczny jest znacznie słabszy: np. w najbardziej małoprodukcyjnym powiecie Krapina obejmuje on tylko 0,1% ogólnych użytków rolnych.

Gospodarstwa socjalistyczne w rejonie zbożowym — biorąc pod uwagę przeciętny ich obszar — są dużymi gospodarstwami rolnymi.

Po drugiej wojnie światowej nastąpiły zmiany w strukturze własności. Wyrażają się one między innymi w tym, że stworzona została własność socjalistyczna (zwłaszcza w rejonie zbożo-

ogólnej w poszczególnych kategoriach własności

Tabela 2

w y		Razem rejon zbożowy		Pożarewac		Kragujewac		Krapina		Razem	
Brčko		I	P								
I	P			I	P	I	P	I	P	I	P
6,9	0,6	6,7	0,6	3,2	0,2	1,9	0,1	5,0	1,0	5,6	0,6
21,5	6,4	14,5	4,6	11,0	2,4	10,2	2,4	23,4	14,1	14,6	5,2
20,5	14,3	16,2	10,7	14,9	6,1	16,5	7,5	30,3	26,1	17,5	10,9
24,7	26,6	23,8	20,6	23,3	15,3	25,6	18,5	25,9	31,2	24,3	21,4
14,1	23,0	22,3	31,1	19,9	19,1	21,2	23,2	11,0	17,4	20,6	26,7
12,3	29,1	12,7	30,3	27,6	56,8	24,6	48,3	4,4	10,2	14,8	33,7
—	—	3,8	2,1	0,1	0,1					2,6	1,5
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	103,0	100,0

Tabela 3

Udział poszczególnych sektorów własności w ogólnym areale

Sektor własności	Podział ogólnego areалу w procentach								
	Som-bor	Osijek	Win-kow-ci	Zre-nianin	Srem-ska Mitro-wica	Brčko	Poża-rewac	Kragu-jewac	Kra-pina
	rejon zbożowy								
Gospodarstwa indywidualne	55,2	65,1	76,0	67,1	75,9	91,0	77,2	93,3	99,5
Gospodarstwa nierolnicze	2,4	2,7	2,4	2,6	4,4	1,9	0,1	0,5	0,3
Gospodarstwa społeczne ²	27,2	24,3	15,6	13,1	13,1	4,2	22,1	4,8	0,2
Spółdzielnie ogólne, produkcyjne i specjalistyczne ³	15,2	7,9	6,0	17,2	6,6	2,9	0,6	1,4	—
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

² W Jugosławii tym mianem oznacza się gospodarstwa, w których ziemia jest własnością państwa — odpowiednik naszych PGR.

³ W Jugosławii istnieją trzy typy spółdzielni: rolnicza spółdzielczość pracy — odpowiednik naszych spółdzielni produkcyjnych, spółdzielnie ogólne — odpowiednik naszych spółdzielni zaopatrzenia i zbytu, z tym że w Jugosławii prowadzą one znacznie szerszą działalność (również mają własne gospodarstwa rolne) i specjalistyczne, jak np. winiarskie, hodowlane itp.

wym), która objęła najczęściej własność najmniejszych gospodarstw, oraz stosunkowo znaczną liczbę gospodarstw średnich.

Ustawy o reformie rolnej i osadnictwie oraz o agrarmaksimum³, będące rezultatem społecznych, politycznych i ekonomicznych zmian w Jugosławii, miały zasadniczy wpływ na powstanie nowych stosunków własnościowych w rolnictwie.

W Jugosławii istnieje wolny obrót ziemią, jednakże informacje zebrane przez komisje gminne wykazały, że handel ziemią jest stosunkowo mały.

Ziemię w większości wypadków sprzedają gospodarze małorolni (najczęściej nie rolnicy) oraz tacy, u których większość osób pracuje poza rolnictwem. Skupują ziemię niemal wyłącznie gospodarstwa z grup średnich i większych obszarowo i to zwykle nie w celu powiększenia areалу (przeciwdziała, temu ustawa o agrarmaksimum), ale w celu polepszenia klasy ziemi.

W powiatach Žrenjanin i Sremska Mitrovica cena ziemi jest bardzo niska i waha się — w zależności od klasy ziemi — od 10 tysięcy do 100 tysięcy dinarów⁴ za 1 jutara.

Tabela 4

Liczba zdolnych do pracy na 100 ha gruntów ornych

Kategoria własności w jutarach	P o w i a t y								
	Som- bor	Osijek	Win- kowci	Žre- njanin	Srem- ska Mitro- wica	Brčko	Poza rewac	Kragu- jewac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
0— 1	841	372	730	388	840	641	480	566	823
1— 3	143	151	172	122	156	181	199	195	393
3— 5	86	85	83	74	93	109	144	132	279
5— 8	62	70	61	69	43	71	113	106	221
9—12	52	54	43	45	49	54	92	81	184

2. Ludność wiejska i siły robocze

W ankiecie zebrano dane o liczbie osób w gospodarstwie, o ilości zdolnych do pracy w poszczególnych kategoriach gospodarstw i liczbie osób zatrudnionych poza gospodarstwem.

We wszystkich objętych ankietą powiatach przeciętna liczba osób w gospodarstwach indywidualnych wynosi od 3 do 5 na jedno gospodarstwo.

Stosunkowo wysoką przeciętną liczbę osób obserwuje się w gospodarstwach rolnych niższych kategorii. Jest to wyrazem przeludnienia agrarnego.

Rozpatrując stosunek liczby zdolnych do pracy i rozmiar powierzchni ornej otrzymuje się w poszczególnych kategoriach gospodarstw jeszcze jaśniejszy obraz przeludnienia.

Na 100 ha gruntów ornych przypada w poszczególnych kategoriach następująca ilość zdolnych do pracy.

Ankieta uwidoczniła w tym zagadnieniu poważne różnice pomiędzy powiatami rejonu zbożowego i poza nimi jak również między poszczególnymi kategoriami własności.

Przy analizie trzeba wziąć pod uwagę, że w rejonie zbożowym największą część gruntów ornych zajmują gospodarstwa pod zboża, a poza rejonem zbożowym znaczną część powierzchni stanowią winnice, sady, łąki i pastwiska oraz, że jest tam więcej rozwinięta hodowla — więc są lepsze możliwości wykorzystania siły roboczej. Nie oznacza to jednak, że i tam nie ma nadwyżek sił roboczych.

Wielka ilość wolnych rąk do pracy w gospodarstwach rolnych zmusza ludność rolniczą do poszukiwania dodatkowych zajęć i zarobków poza gospodarstwem.

³ W 1953 roku uchwalono ustawę o agrarmaksimum, według której jedno gospodarstwo chłopie nie może posiadać więcej niż 17 jutarów — tzn. tyle, ile według oceny polityków rolnych w Jugosławii uprawiać może rodzina chłopska bez wykorzystywania najemnej siły roboczej.

⁴ Jeden dinar równa się mniej więcej w sile kupna 0,1 zł. W przeliczeniu na zboże: 1 q pszenicy kosztuje 4510 dinarów.

Dane ankiety wykazują, że pewna ilość członków rodzin z gospodarstw indywidualnych pracuje poza rolnictwem. Najbardziej typowy jest tu przykład powiatu Krapina.

Zatrudnienie poza rolnictwem tylko w małym stopniu zmniejszyło nadmiar

sił roboczych w gospodarstwach rolnych.

Dane tabeli 6 wyraźnie wskazują na to, że ciągle jeszcze w Jugosławii istnieje znaczna nadwyżka sił roboczych, które nie mogą być racjonalnie wykorzystane w produkcji rolnej.

Tabela 5

**Procent osób zatrudnionych poza gospodarstwem
w stosunku do ogólnej liczby zdolnych do pracy**

Kategoria własności w jutarach	P o w i a t y								
	Som- bor	Osijek	Win- kowci	Zre- njanin	Srem- ska Mitro- wica	Brčko	Poza- rewoc	Krag- jewac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
0—1	9,0	18,4	26,7	8,1	16,5	15,1	24,8	21,9	50,6
1—3	10,8	12,9	23,2	9,4	13,4	5,6	16,1	15,6	35,5
3—5	9,8	11,1	25,1	9,7	10,2	5,7	13,0	11,5	30,5
5—8	8,7	8,6	14,7	8,7	9,1	5,0	8,5	8,2	27,4
8—10	8,2	6,0	15,8	7,1	6,9	4,7	5,0	6,2	26,3
ponad 12	5,2	0,4	11,4	5,0	6,1	4,4	4,0	4,5	19,7

Tabela 6

**Zdolni do pracy, którzy pracują we własnym gospodarstwie, w przeliczeniu
na 100 ha gruntów ornych**

Kategoria własności w jutarach	P o w i a t y								
	Som- bor	Osijek	Win- kowci	Zre- njanin	Srem- ska Mitro- wica	Brčko	Poza- rewoc	Kragu- jewac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
0—1	766	306	535	625	686	544	363	441	406
1—3	127	131	132	110	135	171	166	170	253
3—5	78	76	61	67	83	103	125	118	194
5—8	58	64	52	63	39	67	103	97	161
8—12	46	51	36	41	45	51	88	76	137
ponad 12	30	36	25	30	32	44	85	62	110

3. Zaopatrzenie w środki produkcji

a) Sprzężaj

W jugosłowiańskich warunkach produkcji rolnej zwierzęta są ciągle jeszcze decydującą siłą pociągową przy uprawie ziemi. Dlatego też przy ankie-

towaniu wielką uwagę zwrócono na zagadnienia związane z posiadaniem sprzężaju.

Dane wykazują, że poważna liczba gospodarstw nie posiada ani koni, ani bydła roboczego.

Tabela 7

Zaopatrzenie gospodarstw we własną siłę pociagową

Gospodarstwa	P o w i a t y								
	Som- bor	Osijek	Win- kowci	Zre- njanin	Srem- ska Mitro- wica	Bréko	Poza- rewac	Kragu- jewac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
bez sprzężaju	48,2	48,9	52,5	44,5	40,0	57,9	35,2	27,9	46,1
z 1 koniem	26,5	22,4	19,0	18,1	21,3	14,8	10,2	12,7	7,4
z 2 i więcej końmi	25,1	28,7	28,5	37,2	34,3	11,8	6,6	2,8	3,5
posiadające inne zwierzęta pocią- gowe	0,2	—	—	0,2	4,4	15,5	48,0	56,6	43,0
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

W całym rejonie zbożowym od 40—57% gospodarstw indywidualnych nie posiada sprzężaju, a dalszych 15—20% posiada tylko niepełną siłę pociagową. Poza rejonem zbożowym jest nieco lepiej — tam bowiem jest więcej krów i wołów, używanych jako zwierzęta pociagowe.

Problem sprzężaju jest szczególnie ważny we wszystkich gospodarstwach,

które posiadają taką ilość ziemi, że nie mogą jej obrobić ręczną pracą członków rodzin. Dotyczy to gospodarstw, posiadających 2 ha i więcej.

Rozpatrując dane w odniesieniu do całego rejonu zbożowego, w którym siła pociagowa jest niezbędnym warunkiem uprawy ziemi ze względu na wyłącznie niemal produkcję tego rejonu — uzyskujemy następujący obraz.

Tabela 8

Zaopatrzenie w sprzężaj gospodarstw poszczególnych kategorii

Kategoria własności w jutarach	G o s p o d a r s t w a			
	bez sprzężaju	z 1 koniem	z 2 i więcej końmi	posiadające inne rodzaje zwierząt pociagowych (woły itd.)
	w procentach ogółu gospodarstw			
0 — 1	90,2	6,6	3,1	0,1
1 — 3	80,7	13,9	5,3	0,1
3 — 5	62,1	23,3	14,2	0,4
5 — 8	39,7	31,4	28,1	0,8
8 — 12	22,4	29,6	47,2	0,8
ponad 12	14,3	13,6	71,1	0,9
działki przyza- grodowe	97,5	2,2	0,4	0,1
Razem	48,5	21,9	29,0	0,6

W rejonie zbożowym połowa gospodarstw nie ma ani jednego konia, a dalsza $\frac{1}{5}$ gospodarstw ma tylko niepełną siłę pociagową. Oczywiście, stan ten wpływa na złą lub nierównomier-

żowego prawie wszystkie gospodarstwa już od 3 ha posiadają po 1 sztuce bydła, a w powiatach rejonu zbożowego przeciętnie 1 sztuka bydła przypada dopiero na gospodarstwo powyżej 7 ha.

Tabela 9

Przeciętna ilość bydła na 100 ha gruntów ornych

Kategoria własności w jutarach	W p o w i a t a c h								
	Som- bor	Osijek	Win- kowci	Zre- nja- nin	Srem- ska Mitro- wica	Brčko	Poza- rewac	Kragu- jewac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
0—1	12	.	53	50	51	75	25	42	202
1—3	24	.	24	16	17	52	45	44	171
3—5	19	.	18	11	15	44	56	50	157
5—8	18	.	15	12	13	35	55	58	138
8—12	17	.	14	12	13	32	51	55	222
ponad 12	21	.	11	13	13	35	61	55	110
działki przyzagrodowe	60	.	.	16	—	—	47	—	—
razem gospodarstwa indy- widualne	20	.	15	12	13	37	56	55	144
gospodarstwa nierolnicze	13	.	16	14	10	73	15	26	—
gospodarstwa społeczne	14	.	11	12	16	48	10	10	—
spółdzielnie produkcyjne	15	.	18	16	16	19	1	—	—

ną obróbkę ziemi, a tym samym na niski poziom produkcji; poza tym stwarza on niekorzystną sytuację społeczną, wywołując konieczność uzależnienia się gospodarstw słabszych ekonomicznie od mocniejszych. Trzeba przy tym wziąć pod uwagę i ten fakt, że utrzymanie siły pociągowej jest związane z pewną określoną wielkością gospodarstwa. Oznacza to, że w gospodarstwach mniejszych obszarowo utrzymanie sprzężaju jest nierentowne, jeżeli się nie pracuje końmi również poza własnym gospodarstwem.

b) Stan pogłowia

Ankieta wykazała, że również w dziedzinie hodowli bydła sytuacja, zwłaszcza w rejonie zbożowym, nie jest dobra. W powiatach spoza rejonu zbo-

żowego prawie wszystkie gospodarstwa już od 3 ha posiadają po 1 sztuce bydła, a w powiatach rejonu zbożowego przeciętnie 1 sztuka bydła przypada dopiero na gospodarstwo powyżej 7 ha.

W rejonie zbożowym (pomijając grupy własności o 0—1 jutara i działki przyzagrodowe) na 100 ha gruntów ornych w najlepiej zaopatrzonych gospodarstwach przypada maksymalnie 24 sztuki, a przeciętna w całym rejonie wynosi tylko 17 sztuk na 100 ha. W sektorze socjalistycznym sytuacja jest pod tym względem jeszcze gorsza.

Poza rejonem zbożowym przeciętna bydła w gospodarstwach indywidualnych wynosi 30 sztuk na 100 ha. W powiatach tych gospodarstwa różnią się od gospodarstw w rejonie zbożowym tym, że posiadając taką samą powierzchnię ogólną mają o wiele mniej gruntów ornych. Hodowla innych zwierząt jest również słabo rozwinięta.

Dane ankiety o stanie hodowli wskazują na to, że istniejący stan nie może zabezpieczyć dostatecznej produkcji

Tabela 10

Przeciętna ilość trzody chlewnej i owiec na 1 gospodarstwo

Kategorie własności w jutarach	R e j o n z b o ż o w y												Poza- rewac		Kragu- jewac		Kra- pina	
	Som- bor		Osijek		Win- kowci		Zre- njanin		Srem- ska Mitro- nica		Brčko							
	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O		
	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O	T	O		
0—1	2,5	0,3	.	.	0,5	0,0	2,8	0,7	1,4	0,2	0,6	0,1	1,0	0,6	0,7	0,9	0,3	0,0
1—3	2,5	0,4	.	.	1,0	0,2	2,3	0,6	1,7	0,4	0,8	0,2	1,7	1,1	1,3	1,5	0,7	0,0
3—5	3,1	0,6	.	.	1,5	0,5	2,6	1,1	2,1	0,6	1,2	0,3	0,9	2,1	1,8	2,2	1,2	0,0
5—8	3,8	0,8	.	.	2,1	0,8	3,2	1,7	2,7	0,8	1,6	0,6	1,3	3,5	2,6	3,2	1,2	0,0
8—12	4,7	0,8	.	.	2,9	1,7	4,1	2,1	3,9	1,8	2,2	1,0	1,7	5,7	3,5	4,9	1,7	0,1
ponad 12	7,6	1,9	.	.	4,8	3,2	5,5	5,5	6,8	3,7	3,1	1,8	2,2	14,3	5,1	8,2	2,4	1,0

Oznaczenia symboli:

T — oznacza trzodę chlewną,

O — oznacza owce.

obornika, a tym samym uniemożliwia intensyfikację produkcji roślinnej i ma między innymi wpływ na ogólną stagnację produkcji.

c) Narzędzia rolnicze

Obok słabego zaopatrzenia w inwentarz żywy większa część gospodarstw rolnych jest także słabo wyposażona w narzędzia rolnicze i maszyny. Ankie-

ta wykazała, że znaczna grupa gospodarstw nie posiada niezbędnych narzędzi rolniczych.

Jest rzeczą oczywistą, że gospodarstwa bez pługów są uzależnione od tych gospodarstw, które nimi dysponują. Gospodarstwa bez siewników i żniwiarek przeprowadzają zwykle siew i żniwa ręcznie, a wiadomo, że odbywa się to ze znaczną stratą ziarna i przy większym nakładzie pracy.

Tabela 11

Gospodarstwa rolne bez narzędzi i maszyn rolniczych (w procentach ogólnej liczby gospodarstw)

Odsetek gospo- darstw nie posiadających:	W p o w i a t a c h								
	Som- bor	Osijek	Win- kowci	Zre- njanin	Srem- ska Mitro- wica	Brčko	Poza- rewac	Kragu- jewac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
pługów	51,5	.	.	46,0	46,5	62,9	34,5	32,0	58,6
siewników	87,5	96,7	96,0	88,4	87,6	95,4	93,6	92,1	94,6
żniwiarek	98,5	.	.	94,5	97,9	99,9	99,0	99,0	.

Liczbę ważniejszych maszyn rolniczych na 100 ha gruntów ornych przedstawiono w tabeli 12.

Ankieta potwierdziła przypuszczenie, że gospodarstwa indywidualne są niemal zupełnie pozbawione maszyn. Mogące przyjść w tej sytuacji z pomocą POM zostały zlikwidowane w 1952 roku, ponieważ pochopnie uznano, że nie będą one potrzebne, skoro większość spółdzielni produkcyjnych przestała

istnieć. Istniejące natomiast spółdzielcze ośrodki maszynowe są ciągle jeszcze niewystarczające, i dlatego masowo występuje prywatny najem maszyn.

d) Zużycie nawozów sztucznych

Ankieta wykazała bardzo niskie użycie nawozów sztucznych. Widać to dobrze z danych tabeli 13.

Tabela 12

Ilość maszyn rolniczych na 100 ha gruntów ornych

Maszyny	Sektor własności	W p o w i a t a c h								
		Som-bor	Osijek	Win-kowci	Zre-njanin	Srem-ska Mitro-wica	Brčko	Poza-rewac	Kragu-jewac	Kra-pina
		rejon zbożowy								
Traktory	Gospodarstwa indywidualne	0,1	0,1	0,04	0,2	0,1	0,04	0,08	0,09	0,04
	Gospodarstwa społeczne	0,9	1,1	0,6	0,7	1,2	1,0	1,0	1,5	—
	Spółdzielnie produkcyjne	1,0	1,3	1,6	1,1	1,4	2,0	1,3	—	—
Siewniki	Gospodarstwa indywidualne	3,0	1,0	1,2	2,5	2,4	1,4	2,4	2,5	5,1
	Gospodarstwa społeczne	1,3	0,9	.	1,2	1,7	1,4	2,5	2,7	—
	Spółdzielnie produkcyjne	2,5	2,0	.	3,6	2,4	5,7	5,8	—	—
Zniwiarki	Gospodarstwa indywidualne	0,4	.	.	1,2	0,3	0,04	0,3	0,2	.
	Gospodarstwa społeczne	0,7	.	.	1,2	1,1	0,6	1,0	1,5	.
	Spółdzielnie produkcyjne	1,2	.	.	2,2	0,9	2,0	0,7	—	.

Tabela 13

Zużycie nawozów sztucznych w kg na 1 ha gruntów ornych

Sektor własności	P o w i a t y								
	Som-bor	Osijek	Win-kowci	Zre-njanin	Srem-ska Mitro-wica	Brčko	Poza-rewac	Kragu-jewac	Kra-pina
	rejon zbożowy								
Prywatne gospodarstwa	79,4	.	.	26,7	43,8	18,3	18,5	14,4	.
Spółeczne gospodarstwa	173,0	.	.	43,1	191,0	155,4	77,9	95,0	.
Spółdzielnie produkcyjne	171,0	.	.	139,1	203,0	232,9	93,1	—	.
Przeciętnie	103,1	.	.	37,0	73,0	29,9	22,7	19,4	.

Nadto ankieta wykazała, że istnieje dość znaczna liczba gospodarstw, które w ogóle nie używają nawozów sztucz-

nych, w szczególności wśród gospodarstw małych obszarowo.

Tabela 14

Procent gospodarstw, które używają nawozów sztucznych

Kategoria własności w jutarach	w p o w i a t a c h								
	Som-bor	Osi-jek	Win-kowci	Zren-janin	Srem-ska Mitro-wica	Brćko	Poza-rewac	Kragu-jewac	Kra-pina
	rejon zbożowy								
0— 1	9,2	.	.	1,3	4,3	4,1	12,8	0,0	.
1— 3	24,5	.	.	15,1	18,4	10,8	10,3	10,2	.
3— 5	36,6	.	.	21,6	33,9	17,0	16,5	17,9	.
5— 8	53,2	.	.	36,7	50,9	29,7	25,1	26,7	.
8—12	71,2	.	.	57,8	62,8	34,8	31,5	34,1	.
ponad 12	66,9	.	.	60,3	74,4	38,1	22,9	30,9	.
działki przyzagrodowe	26,6	.	.	14,0	.	—	35,0	—	.
Razem	49,2	.	.	40,0	48,9	23,0	20,8	25,7	.

Udział gospodarstw i powierzchni ogólnej

Grupa gospodarstw, które:	P o w					
	Sombor		Osijek		Winkowci	
	G	P	G	P	G	P
	r e j o n					
A. Własnymi środkami obrabiają własną ziemię	31,2	45,5	42,7	59,0	36,6	60,5
B. Dają ziemię do obróbki innym lub ją oddzierżawiają	51,3	29,4	47,2	22,0	50,6	24,8
C. Biorą ziemię w obróbkę lub w dzierżawę	17,5	25,1	10,1	19,0	12,8	14,7
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Oznaczenia symboli: G — oznacza gospodarstwa;

Szczególnie niskie zużycie (2—5 razy mniejsze niż gospodarstwa w rejonie zbożowym) wykazują gospodarstwa poza rejonem zbożowym. Wynika to głównie z większego zacofania rolników w tych powiatach w porównaniu z rolnikami w rejonie zbożowym.

*

4. Stosunki pracy przy uprawie ziemi

Najbardziej interesujące dane ankiety dotyczą stosunków między gospodarstwami — w procesie produkcji.

Wydzielono tu trzy podstawowe grupy gospodarstw:

- A — gospodarstwa, które uprawiają ziemię własnymi środkami;
- B — gospodarstwa, które do obróbki ziemi muszą najmować sprzężaj albo dają własną ziemię w dzierżawę;
- C — gospodarstwa, które własną siłą pociągową oprócz własnej uprawiają cudzą ziemię albo biorą ziemię w dzierżawę.

Ankieta wykazała, że prawie wszystkie gospodarstwa rolne przy uprawie swojej ziemi korzystają w większym lub mniejszym stopniu z cudzej siły roboczej.

Zbieranie danych o wykorzystaniu cudzej siły roboczej było związane ze specyficznymi trudnościami (o których

Z przeglądu zaopatrzenia gospodarstw rolnych w środki produkcji można wyciągnąć wniosek, że w badanym rejonie gospodarstwa indywidualne nie mają obiektywnych warunków na zwiększenie produkcji: brak im sprzężaju, utrzymują niedostateczną ilość zwierząt hodowlanych, nie posiadają maszyn i narzędzi rolniczych, zużywają niewielkie ilości nawozów sztucznych.

wspomniano we wstępie) i dlatego dane te nie są do końca ściśle.

Gospodarstwa, które uprawiają swoją ziemię własnymi środkami produkcji, zajmują około połowy użytków rolnych, co przy uwzględnieniu procentowego udziału tych gospodarstw w ogólnej ilości gospodarstw wskazuje na to, że w tej grupie są gospodarstwa z wyższych kategorii własności.

Gospodarstwa, które oddają ziemię pod uprawę innym, zajmują około $\frac{1}{4}$ ogólnej powierzchni. Ponieważ stanowią one prawie połowę ogólnej ilości gospodarstw, świadczy to, że w tej grupie większość gospodarstw ma mały areal.

Ponieważ procent ogólnej powierzchni gospodarstw, które przyjmują do obróbki lub w dzierżawę cudzą ziemię — jest nieco większy od ich udziału w liczbie gospodarstw, jasną jest rzeczą, że mamy tu do czynienia przede wszystkim z gospodarstwami większymi.

w grupach A, B i C (w procentach)

Tabela 15

i a t y											
Żrenjanin		Sremska Mitrownica		Brčko		Pozarewac		Kragujewac		Krapina	
G	P	G	P	G	P	G	P	G	P	G	P
z b o ż o w y											
34,6	51,1	42,2	55,1	27,7	29,1	65,0	61,6	48,1	56,9	50,0	58,1
45,7	24,8	45,2	29,7	55,5	25,8	25,7	30,0	32,6	24,9	47,9	39,9
19,7	24,1	12,6	15,2	17,8	45,1	9,3	8,4	19,3	18,2	2,1	2,0
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

P — oznacza powierzchnię.

Szczegółową ilustrację tego zagadnienia daje tabela 16. Dane dotyczą tylko rejonu zbożowego, w którym stosunki najmu są mniej więcej wyrównane we wszystkich powiatach.

bia się cudzymi środkami produkcji. Poza rejonem zbożowym zjawisko to występuje w znacznie mniejszym stopniu.

Tabela 16

Gospodarstwa i użytki rolne w poszczególnych grupach (w procentach)

Kategoria własności w jutarach	Procent gospodarstw				Procent ogólnej powierzchni			
	w grupach			Razem	w grupach			Razem
	A	B	C		A	B	C	
0— 1	22,7	70,2	7,1	100,0	21,2	73,7	5,1	100,0
1— 3	13,0	78,0	9,0	100,0	15,0	75,6	9,4	100,0
3— 5	23,5	61,1	15,4	100,0	24,7	59,8	15,5	100,0
5— 8	42,5	39,5	18,0	100,0	44,6	37,8	17,6	100,0
8—12	55,4	23,8	20,8	100,0	60,1	21,0	18,9	100,0
ponad 12	67,0	16,9	16,1	100,0	66,9	17,4	15,7	100,0
działki przyzagrodowe	3,0	94,7	2,3	100,0	1,7	96,9	1,4	100,0
razem gospodarstwa indywidualne i działki przyzagrodowe	38,0	46,8	15,2	100,0	51,9	31,6	16,5	100,0
gospodarstwa nierolnicze	33,3	65,1	1,6	100,0	13,4	85,2	1,4	100,0
gospodarstwa społeczne	61,3	30,2	8,5	100,0	79,7	11,2	9,1	100,0
spółdzielnie								
wszystkich typów	41,0	3,1	55,9	100,0	32,2	1,7	66,1	100,0
Ogółem	37,3	49,1	13,6	100,0	54,7	25,8	19,5	100,0

W wyższych grupach obszarowych rośnie ilość tych gospodarstw, które własnymi środkami produkcji uprawiają ziemię, maleje zaś ilość gospodarstw, które używają cudzego sprzężaju, lub oddają ziemię w dzierżawę.

Bardzo charakterystyczny jest fakt, że zarówno stosunek ilościowy, jak i udział powierzchni gospodarstw, które biorą ziemię w dzierżawę albo swoim sprzężajem uprawiają cudzą ziemię, jest największy w średnich kategoriach gospodarstw, tj. od 3 do 7 ha.

Ankieta wykazała, że znaczna część użytkowników rolnych nie jest obrabiana środkami produkcji właścicieli ziemi. Zjawisko to jest szczególnie charakterystyczne w rejonie zbożowym, gdzie od $\frac{1}{5}$ do $\frac{1}{4}$ ogółu gruntów ornych obra-

W rejonie zbożowym bardzo znaczna ilość ziemi jest oddawana w dzierżawę — około 11,9% ogólnego areалу. Zjawisko to jest mniej spotykane poza rejonem zbożowym i dotyczy tylko 3% ziemi uprawnej.

Zjawisko odnajmowania sprzężaju poza rejonem zbożowym jest tak samo rozwinięte, jak i wewnątrz tego rejonu. Przeciętnie na całym ankietowanym terenie $\frac{1}{10}$ ziemi jest obrabiana cudzym sprzężajem. Zjawisko najmu cudzego sprzężaju jest szczególnie rozwinięte w powiecie Brčko, gdzie w ten sposób uprawia się przeszło 17% ogółu gruntów ornych.

Tabela 17 ukazuje szczegółowe stosunki przy uprawie ziemi ornej w gospodarstwach indywidualnych.

Tabela 17

**Ziemia orna w gospodarstwach indywidualnych według sposobu obróbki
(w procentach)**

Wyszczególnienie	Som- bor	Osi- jek	Win- kowci	Zren- janin	Srem- ska Mitro- wica	Brčko	Poza- rewac	Kra- guje- wac	Kra- pina
	rejon zbożowy								
Razem ziemia orna	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
obrabia właściciel wła- snymi środkami produkcji	65,9	72,0	69,2	70,1	73,4	77,4	90,6	85,3	87,0
obrabia się przy pomocy cudzego sprzężaju	19,0	16,7	16,7	10,0	11,5	18,2	7,6	10,4	12,7
obrabia się drogą dzierżawy	15,1	11,3	14,1	19,9	15,1	4,4	1,8	4,3	0,3

W rejonie zbożowym interesujące są także dane o obróbce ziemi rozpatrywane w poszczególnych kategoriach własności.

Cudzym sprzężajem uprawia największej gospodarstw w niższych kategoriach własności. Oczywiście, jest to zrozu-

miałe, jeśli uwzględnimy fakt słabego zaopatrzenia w środki produkcji tych gospodarstw. Przyjrzyjmy się bliżej danym o sytuacji w gospodarstwach zakwalifikowanych do jednej z trzech wydzielonych ankietą grup.

Tabela 18

Sposób obróbki ziemi

Kategoria własności w jutarach	Ogólna po- wierzchnia gruntów ornych	Sposób obróbki ziemi		
		własnymi środkami	cudzym sprzężajem	dzierżawa
0— 1	100	35,2	44,6	20,2
1— 3	100	25,7	54,2	20,1
3— 5	100	39,6	38,5	27,9
5— 8	100	62,2	20,2	17,6
8—12	100	77,9	9,8	12,3
ponad 12	100	84,7	4,8	10,5
działki przyzagrodowe razem gospodarstwa indywidualne i	100	5,5	58,5	36,0
działki przyzagrodowe	100	68,4	16,8	14,8
gospodarstwa nierolnicze	100	13,4	42,8	43,8
gospodarstwa społeczne	100	96,9	0,1	3,0
spółdzielnie wszystkich typów	100	99,7	0,0	0,3
Razem	100	74,5	13,2	12,3

A. Gospodarstwa, które własnymi środkami produkcji obrabiają swoją ziemię

Na całym terenie objętym ankietą jest ich 74 767 (tj. 42,2% ogółu gospodarstw), a w rejonie zbożowym — 39 932 (tj. 38,0%). Do tej grupy należą niemal wyłącznie gospodarstwa o rozmiarze powyżej 3 ha, stanowiąc $\frac{3}{4}$ ogólnej liczby gospodarstw.

Z ogółu gruntów ornych gospodarstwa tej grupy obejmują 50,3%. Ilość osób w gospodarstwach tej grupy jest o 11% większa od przeciętnej dla ogółu gospodarstw w tym rejonie. Procent zatrudnionych poza gospodarstwem jest tu o $\frac{1}{3}$ niższy od przeciętnej dla ogółu gospodarstw.

Gospodarstwa tej grupy są stosunkowo dobrze zaopatrzone w sprzężaj, zwłaszcza w wyższych kategoriach obszarowych. Z drugiej strony — mają one słabą obsadę zwierząt hodowlanych (co oczywiście odpowiada poznanyemu wcześniej danym dla ogółu gospodarstw rolnych rejonu zbożowego).

Gospodarstwa tej grupy są dobrze zaopatrzone w pługi, ale słabe zaopatrzenie w siewniki i żniwiarki wskazuje, że siewy i zbiory w tej grupie odbywają się głównie ręcznie.

Ogólnie wyniki ankiety dowodzą, że grupa gospodarstw, które własnymi środkami uprawiają swoją ziemię, wywodzi się głównie z kategorii gospodarstw powyżej 3 ha i ich zaopatrzenie w sprzężaj jest dobre, rozporządzają znaczną ilością sił roboczych i są nieco powyżej przeciętnej zaopatrzone w pozostałe środki produkcji.

B. Gospodarstwa, które dają swoją ziemię w dzierżawę albo przy uprawie posługują się cudzym sprzężajem

Gospodarstwa indywidualnych tej grupy jest razem 80 022, czyli 45,2% ogółu gospodarstw objętych ankietą (w rejonie zbożowym 46,8%).

Areal gospodarstw tej grupy wynosi ponad 30% ogółu gruntów ornych.

Charakterystyczny dla tej grupy jest fakt stosunkowo jednakowego udziału w niej gospodarstw z najwyższej i najniższej kategorii obszarowej, przy czym gospodarstwa mniejsze obszarowo przeważnie uprawiają swoją ziemię cudzym sprzężajem, a gospodarstwa o większym obszarze zwykle oddają ziemię w dzierżawę.

Ilość osób na jedno gospodarstwo, jak również na 100 ha gruntów ornych

jest w grupie B przeciętnie o 25% mniejsza od przeciętnej w grupie A.

Okazuje się, że w omawianej grupie istnieje znaczna ilość gospodarstw o niepełnych rodzinach — wdowcy, wdowy, ofiary wojny — które często nie posiadają w ogóle rąk do pracy albo posiadają ich tak mało, że nie mogą obrobić swojej ziemi.

Oprócz tego w grupie B większa niż w grupie A ilość osób pracuje poza rolnictwem.

Gospodarstwa tej grupy właściwie nie rozporządzają sprzężajem. Jest to główny powód, dlaczego gospodarstwa te nie mogą własnymi środkami produkcji obrabiać swojej ziemi.

Stan pogłowia w tej grupie jest równie niski jak w grupie A, przy czym, jeśli się porównuje w obu grupach poszczególne kategorie wielkości, to można stwierdzić, że wyższe kategorie grupy B mają zaledwie połowę pogłowia na 100 ha gruntów ornych tej ilości, jaka jest w grupie A. Jest to w ścisłym związku z tym, że gospodarstwa tej kategorii oddają znaczną ilość ziemi w dzierżawę, gdy tymczasem gospodarstwa niższej kategorii idą raczej na wypożyczenie cudzego sprzężaju.

Gospodarstwa tej grupy praktycznie nie posiadają nawet najbardziej podstawowych narzędzi produkcji, tak że nawet pługi posiada zaledwie 60% gospodarstw.

C. Gospodarstwa, które obok własnej dzierżawia lub uprawiają także cudzą ziemię

W rejonie objętym ankietą jest w tej grupie 22 478 gospodarstw, tj. 12,6% ogólnej ilości gospodarstw, a z tego w rejonie zbożowym — 15 988 (15,2%).

W grupie tej charakterystyczny jest stosunkowo duży udział gospodarstw od 3 do 7 ha. Stanowią one około 50%, a w rejonie zbożowym — przeszło 60% ogólnej ilości gospodarstw tej grupy.

Gospodarstwa grupy C obejmują 18,4% ogólnej liczby gospodarstw i około 18% ogółu gruntów ornych.

Przeciętna ilość osób w gospodarstwach tej grupy jest znacznie większa od przeciętnej dla wszystkich gospodarstw tego rejonu. Podobnie gospodarstwa te posiadają więcej sił roboczych na 100 ha gruntów ornych. Poza tym charakterystyczny jest dla tej grupy mały procent członków rodziny zatrudnionych poza rolnictwem.

Wyłączając dwie najniższe kategorie gospodarstw i działki członków spółdzielni produkcyjnych w grupie tej nie ma prawie gospodarstw bez sprzężaju.

Liczba bydła i trzody na 100 ha gruntów ornych jest znacznie większa od przeciętnej w grupie A, a od gospodarstw grupy B posiadają dwa razy więcej bydła i o 50% więcej trzody.

Mimo że zużycie nawozów sztucznych na 100 ha użytków rolnych i w tej grupie jest niskie, to jednak przeciętnie gospodarstwa tej grupy używają w stosunku do gospodarstw grupy A prawie dwa razy, a w stosunku do gospodarstw grupy B prawie trzy razy więcej nawozów sztucznych.

Pominąwszy gospodarstwa najmniejsze i działki przyzagrodowe większość gospodarstw posiada własne plugi. Chociaż gospodarstwa tej grupy są znacznie lepiej zaopatrzone w siewniki i żniwiarki od gospodarstw grup A i B, to jednak przeciętnie tylko $\frac{1}{4}$ posiada siewnik i tylko nieznaczna ilość gospodarstw żniwiarki. Okazuje się więc, że i w tej grupie gospodarstw siew i żniwa wykonywane są ręcznie.

*

Ankieta wykazała, że na całym terenie objętym ankietą właściciele nie uprawiają własnymi środkami produkcji 22% ogólnej powierzchni uprawnej. W rejonie zbożowym taka sytuacja dotyczy 24% ogółu ziemi uprawnej.

Na terenie objętym ankietą cudzym sprzężajem obrabia się 56% ogólnej powierzchni (w rejonie zbożowym 51%), a drogą dzierżawy — 44% (w rejonie zbożowym 49%) ogólnej powierzchni. W stosunki ekonomiczne przy uprawie wstępują ostatnio nie tylko indywidualni gospodarze, ale także przedsiębiorstwa socjalistyczne, a przede wszystkim spółdzielnie ogólne.

Według informacji, które zebrały komisje gminne, cena orki za 1 jutar (0,6 ha) przeciętnie kształtowała się w wysokości 1 300 do 2 500 dinarów⁵ od prywatnych, a 1 500 do 2 200 dinarów od organizacji socjalistycznych, przy czym prywatni gospodarze pracowali głównie bydlęm roboczym, a sektor socjalistyczny — traktorem.

Kiedy umowa dotyczy odrobku, liczy się przeważnie za 1 jutar (0,6 ha) orki 3—4 dni pracy ludzkiej (w powiecie Sremska Mitrowica nawet 5 dni).

Tabela 19

Procent powierzchni obrabianej cudzym sprzężajem względnie w oddzierżawie według rodzaju zapłaty

P o w i a t		Powierzchnia ziemi obrabiana cudzym sprzężajem wypożyczonym od:				Powierzchnia ziemi oddana w dzierżawę:			
		G		S		G		S	
		za pieniądze		za odrodek		za pieniądze		za odrodek	
Rejon zbożowy	Sombor	27,5	10,5	12,4	0,3	7,4	2,7	38,4	0,8
	Osijek	18,0	9,0	29,7	0,0	3,9	4,5	32,4	2,5
	Winkowci	26,1	3,2	24,5	—	11,2	2,3	32,7	—
	Žrenjanin	12,9	8,2	12,7	0,9	6,9	19,3	38,1	1,0
	Sremska Mitrowica	23,3	6,0	13,3	1,1	7,5	1,2	45,1	2,5
	Brčko	40,7	3,6	32,7	1,0	3,8	0,3	17,7	0,2
	Pozarewac	37,8	4,7	35,2	1,3	3,9	—	16,1	1,0
	Kragujewac	47,2	3,7	18,5	0,9	1,7	0,3	27,7	0,1
	Krapina	75,0	—	22,7	—	1,0	—	1,3	—
Razem		27,4	6,7	21,5	0,4	6,7	3,5	32,7	1,1

Oznaczenia symboli:

G — od gospodarstw indywidualnych,

S — od socjalistycznych organizacji (gospodarstwa społeczne i wszystkie typy spółdzielni).

⁵ Patrz odnośnik na str. 128.

Rozpatrując cały rejon objęty ankietą widać, że za sprzężaj w większym stopniu (61%) płaci się pieniędzmi, niż odrobkiem (39%). Za dzierżawę więcej płaci się naturaliami (77%) niż pieniędzmi (23%). Obraz się nie zmienia, jeśli przypatrzymy się tylko rejonowi zbożowemu.

Chociaż gospodarstwa socjalistyczne jeszcze stosunkowo w małym procencie uczestniczą w stosunkach ekonomicznych przy uprawie ziemi, to jednak istnienie takich stosunków obserwujemy na całym terenie objętym ankietą (poza pow. Krapina).

Ogółem gospodarstwa socjalistyczne uczestniczą w oddzierżawianiu i obrabianiu cudzej ziemi własnym sprzężajem w 11,7% na całym terenie objętym ankietą (w rejonie zbożowym 13,1%). W tym 61% powierzchni uprawia się za pomocą siły pociągowej gospodarstw socjalistycznych (głównie traktory), a 39% stanowi powierzchnia wzięta w dzierżawę przez sektor socjalistyczny od prywatnych właścicieli.

Fakt, że stosunkowo duży odsetek ziemi nie jest obrabiany przez ich właścicieli, lecz oddawany w uprawę lub dzierżawę — wpływa na obniżanie poziomu produkcji rolnej, zwłaszcza w rejonie zbożowym, gdzie zjawiska te są szczególnie częste. Producenci, którzy uprawiają cudzą ziemię — jak to stwierdzono w Jugosławii, nie są tak zainteresowani w jakości wykonywanych prac, często nie wykonują niezbędnych prac w należytych terminach agrotechnicznych itp. Podobnie producenci, którzy biorą ziemię w dzierżawę, nie dbają o utrzymanie żyzności ziemi, stosują tylko najbardziej niezbędne zabiegi agrotechniczne i często wystarczają im niskie plony z dzierżawionej ziemi, co związane jest często z niską ceną dzierżawy.

Według zebranych danych przy dzierżawie przeważa opłata naturalna, przeważnie „za połowę”, tzn. dzierżawca oddaje właścicielowi połowę zebranych plonów. Przy stosunkach pieniężnych opłata waha się w granicach 5 000—10 000 dinarów za 0,6 ha ziemi ornej.

E. A.